

МОЛОДІЖНЕ ДУШПАСТИРСТВО ТА СІМ'Я

Густаво Каваньярі

(Нотатки з молодіжного душпастирства/NPG 2020-03-52)

Молодь існує завдяки справжньому сімейному та еклезіальному включенню

Усі дорослі, незалежно від їхнього стану чи суспільного становища, несуть певну виховну відповідальність.[1] Як цілком очевидно, серед дорослих, які відіграють особливу і незамінну роль у вихованні молоді, насамперед слід назвати батьків. Саме вони є першими, хто виховує своїх дітей «цілісно»[2] та «неконвеєрно», індивідуально, від особи до особи» (Радість любові/AL 16). Тому «на своєму шляху зростання» молодь повинна відчувати «близькість та увагу сім'ї» поряд із близькістю та увагою церковної спільноти, ба навіть раніше за неї.[3] Думка про те, що батьки є «першими працівниками молодіжного душпастирства», лежить саме в цьому руслі, хоча така інтуїція не може бути однобічною і потребує доповнення різними способами. Справді, перш ніж потрапити до окремих церковних осередків, призначених саме для них,[4] більшість молодих людей виросли в сім'ї (AL 42), і слід, який вона залишила в період їхнього раннього дитинства, дитинства та підліткового віку, став визначальним. «На краще чи на гірше» (AL 259), батьки завжди впливають на розвиток своїх дітей. Навіть на релігійному рівні практично всі дослідження свідчать про те, що прийняття віри та стійкість у ній суттєво залежать від первинного досвіду, отриманого людиною в сім'ї.[5] З одного боку, можна констатувати, що значна частина (від 60% до 90%) молодих людей, які втрачають віру в дорослому віці, зростала в домашньому середовищі, де віра не була ані прийнята, ані прожита. З іншого боку, помітно й те, що, особливо в моменти кризи чи життєвих зламів, ті, хто полишив релігійну практику, повертаються до того, що вони відчували як благо або прожили із задоволенням у власному домі.[6] Отож, сім'я та церковна спільнота — це «два великі простори, без яких молодіжне душпастирство не може обійтися, оскільки молодь здебільшого, хоч і невиключно, залежить від цих двох «інституцій», які, якщо залишаються автентично вільними, тобто життєво з'єднаними з Господом Ісусом, неодмінно створюють оптимальні умови для людського та християнського зростання молоді».[7]

І все ж, хоча в сім'ї вирішальним чином визначається доля, як і віра нових поколінь, загалом молодіжне душпастирство виявляло мало зацікавленості сім'єю. Навпаки,

молодіжне душпастирство не має почуватися самотнім, ізольованим чи самодостатнім, а повинно спиратися на природне зближення дорослих і молоді, сімей, батьків і дітей. Ми не можемо ховати себе в наших як особистих, так і душпастирських нішах... Чи вдасться виманити [батьків], які разом із дітьми стануть суб'єктами евангелізації, формації, місіїності? Нехай ніхто не відчувається ані сиротою, ані відкинутим на узбіччя. Священник повинен працювати над тим, щоб християнська спільнота завжди була суб'єктом кожного християнського життя, а всередині неї — сім'я... Співпраця між дорослими та молоддю має органічно входити в повсякденне життя, у виховні проекти, в ораторії, в ініціативи молодіжного душпастирства.[8]

Душпастирські синергії на службі молоді

У цьому світлі важко уявити собі молодіжне душпастирство, яке б у самореферентній формі не було тісно пов'язане з сім'ями або, що ще гірше, пропонувало б «проекти, які ізолюють молодь від сім'ї» (Христос живий/ChV 30). На жаль, «надмірна спеціалізація призвела до виникнення «двох світів» — світу молодої людини та світу сім'ї», єдність між якими необхідно «відновити».[9] «Молодіжне душпастирство має бути молодіжним і сімейним водночас або, принаймні, рухатися в цьому напрямку».[10] особливо коли йдеться про роботу з підлітками. Саме тому Бенедикт XVI говорив салезіянам — та всім, хто працює з молоддю, — що душпастирство молоді мало б «вилитися в таку саму відданість справі залучення та формування сімей. Тому душпастирство молоді повинно рішуче відкритися до душпастирства сімей. Дбати про сім'ї не означає відбирати сили від праці для молоді, навпаки — це означає робити її тривалішою та ефективнішою».[11] І далі наполягав: допомагати молоді «вимагає також уваги до її сім'ї та залучення останньої».[12] Нещодавно Папа Франциск знову підтвердив цей заклик свого

попередника: «Зокрема, я нагадую про нагальну необхідність залучати сім'ї молоді. Адже не може бути ефективного душпастирства молоді без належного душпастирства сімей».[13] Хтось міг би заперечити, що молодіжне душпастирство призначене для молоді, а не для сімей. Певною мірою це правда: сім'я є «непрямою стороною» молодіжної місії. «Наші адресати — це молодь, наше поле діяльності — це її виховання та євангелізація. Проте обидва ці виміри, молодь і виховання, невіддільні від сім'ї».[14] і тісніший зв'язок у церковній дії між молоддю та її сім'ями — не лише як об'єктом, але передусім як суб'єктом душпастирства (AL 290) — не повинен видаватися чимось дивним.

Складність і можливості залучення батьків

В обговореннях проблем молоді, особливо підлітків, надто часто доводиться чути, що «в усьому винні батьки». Правду кажучи, чимало батьків виявляють байдужість, недбалість і навіть ворожість до власних дітей (AL 50-51). Вони є частиною збоїв у соціальній системі. Проте багато інших серйозно ставляться до своїх виховних обов'язків і стикаються з тими питаннями, які можуть зашкодити розвитку їхніх дітей.[15] У цьому сенсі деякі американські автори нагадували, що батьки, особливо ті, які щиро вболівають за виховання потомства, можуть стати цінним ресурсом для душпастирства нових поколінь; звідси й пропозиція глибшої формації та співвідповідальності батьків у підготовці їхніх дітей до свідомого учнівства у вірі. Серед інших орієнтованих на сім'ю концепцій нині можна назвати: так зване молодіжне душпастирство «партнерства»[16] або «засноване на сім'ях»[17] Марка ДеВріса; молодіжне душпастирство «із сімейної перспективи»[18] Девіда Кіна; «радикальну модель молодіжного та сімейного душпастирства»[19] Мертона Строммена та Діка Гарделя; молодіжне душпастирство «family-friendly» (дружнє до сім'ї)[20] Дага Філдса; або «спільно-виховне» молодіжне душпастирство[21] Мері Пеннер. На наш погляд, у цих теоріях наявні певні критичні моменти, що виправдовують обачне їх запозичення. Крім самих назв, деякі концепції видаються радше сімейним душпастирством, ніж молодіжним, тяжіючи до того, що ми називаємо сімейною катехизою. Ризик полягає в розмиванні специфіки служіння, спрямованого безпосередньо й конкретно на молодь. Попри це, не видно, чому їхній внесок не міг би стати стимулом, щоб мріяти про шляхи душпастирської інтеграції молоді, батьків, аніматорів і всієї церковної спільноти.[22] роблячи ставку не стільки на ефектні й минаючі зміни, скільки на творення нової, більш інклюзивної ментальності.[23] Питання про те, як і якою мірою душпастирство молоді та душпастирство батьків можуть і повинні взаємодіяти, відкриває простір для багатьох відповідей. У будь-якому разі, на противагу підходам за принципом «або-або», можливо, варто було б подумати про підхід «окремо/разом». Я ніколи не бачив батьків, які відкинули б нагоду довіритися ще одному дорослому наставнику заради [виховання] своєї дитини. Тому з роками я змінив діалоги, які вів із батьками. Я намагався вибудовувати стосунки так, щоб у душпастирстві з їхніми дітьми-підлітками батьки ставали партнерами. Згодом я полишив деякі жорсткі умови душпастирства і прийняв гнучкість, необхідну для спілкування з ними та їхньої підтримки. Щойно я змінив своє ставлення до них, зацікавивши їх потребами душпастирства, батьки практично миттєво відгукнулися на мої пропозиції.[24] Якщо це так, то залучення батьків до молодіжного душпастирства видається доречним (AL 84).

Чому варто зосередитися на сімейно орієнтованому молодіжному душпастирстві?

Дехто стверджував, що молодіжне душпастирство зазнало краху.[1] Це твердження, хоч і вкрай гостре, не варто сприймати беззастережно. Справді, можна дискутувати про симптоми, причини й навіть масштаби такого «краху». Наміром того, хто його проголосив — безперечно, полемічним — у будь-якому разі було привернути увагу до того факту, що, попри масовість зборів чи різноманіття заходів, душпастирство молоді, можливо, схило. Це душпастирство, як і будь-який інший вияв єдиного служіння Церкви, не має іншої мети, ніж «запалити серця вірних», які «зберігають глибоку та щиру католицьку віру», сприяти наверненню, яке повертає душі «радість віри та прагнення присвятити себе Євангелію», і проголошувати «Євангеліє тим, хто не знає Ісуса Христа або завжди Його відкидав».[2] Іншими словами: виховувати серед молоді вірних учнів у наслідуванні Христа, відданих місійній праці (Радість Євангелія/EG 19). Зважаючи на ці орієнтири, можна погодитися з початковою думкою і визнати, що, хоча в багатьох середовищах ресурси та церковні заходи з молоддю примножилися, молодіжне душпастирство не було ефективним у супроводі молоді до зрілості — як християнської, так і людської.[3]

Причин цьому чимало. Проте є одна, яку й у нас уже було відзначено як визначальну: батьків і, в ширшому значенні, «гідних довіри» дорослих[4] бракує — як тому, що вони фізично відсутні, так і тому, що навіть за своєї присутності вони не становлять референтних постатей, з якими можна вступити в позитивний союз.[5] Проблемним пунктом є, по суті, ліквідація дорослого віку й, як наслідок, розпад того, що означає зрілість.[6] Як зазначалося на Синоді, «нам бракує не лише дорослих у вірі. Нам бракує дорослих “у повному розумінні цього слова”».[7] У широкому масштабі така ситуація актуалізує невідкладне завдання перевиховання самих дорослих, повертаючи «специфічну привабливість і моральну гідність прагненню бути дорослим».[8] Зокрема, у царині молодіжного душпастирства і за певних умов, це вимагає, крім того, скликати самих батьків,[9] принаймні тих із них, хто залишається авторитетним орієнтиром.[10] Якщо Церква справді й досі з радістю та вдячністю дивиться на батьків, які зберігають вірність своїй ролі та виховній місії,[11] то як відновити, принаймні з ними, той виховний союз, який нині в багатьох місцях видається зламаним? (AL 84). Долаючи упередження, яке вважає всіх батьків однаково байдужими; полишаючи душпастирську самодостатність, яка прагне уникати батьків як надокучливих і настирливих; утверджуючи розуміння того, що душпастирство супроводжує делеговану функцію батьків... можливо, дещо й вдасться зробити.

Коли я починав працювати в молодіжному душпастирстві, я вважав, що центром уваги, звісно, мають бути підлітки... і що я мушу присвячувати свій час їм. Однак згодом я усвідомив, що підлітки не існують у вакуумі. І якщо я прагнув, аби моє служіння мало тривалий вплив на їхнє життя та [на їхню відданість] Божому Царству, я мусив залучати сім'ї.[12]

Цілком очевидно, що молодіжне душпастирство, яке супроводжує, навчає та залучає батьків, робить це зовсім не для того, щоб підмінити молодих аніматорів. Орієнтоване на сім'ю молодіжне душпастирство також не заміняє специфічних маршрутів і пропозицій, призначених безпосередньо для молоді. І все ж молодіжне душпастирство, здатне поєднати молодих людей з їхніми сім'ями та з іншими дорослими великої родини Церкви, закладає основи для міцнішого й тривалішого душпастирського результату.[13]

Вибір важкий, свідомий, довготривалий

Залучення батьків до душпастирського служіння — не таке просте й легке рішення, як може здаватися. З одного боку, міра залучення батьків до процесів і діяльності, пов'язаних з їхніми дітьми, обернено пропорційна дорослішанню самих дітей. Тому душпастирським працівникам не варто дивуватися, що спільною рисою, яка об'єднує практично всіх цих дорослих, є відчуженість. Справжня проблема полягає, зрештою, навіть не в їхній відсутності, а радше в їхньому застої в людському дорослішанні та у вірі. З іншого боку, серед батьків є творча меншість, яка прагне йти назустріч потребам дітей, хоча часто й не вміє цього робити. Що ж, навіть у річищі молодіжного душпастирства ці батьки могли б відігравати значну роль у вихованні нових поколінь, хоча було б нереалістично думати, ніби всі вони сформовані, оснащені чи готові до залучення. Якщо ситуація саме така, завданням молодіжного душпастирства має стати пошук шляхів, щоб вийти назустріч цим батькам, формувати їх і залучати (AL 85).

Спілкуватися з батьками

Конфлікти між батьками та працівниками молодіжного душпастирства нерідко зумовлені взаємним незнанням. Батьки часто очікують від душпастирства того, що воно триматиме їхніх дітей у дисципліні, формуватиме їх у тих темах, перед якими самі почуваються неспроможними, або ж просто чимось їх займе. Проте справжні цілі душпастирства молоді є зовсім іншими. Попри це, труднощі, народжені несхожістю поглядів, «долаються не ігноруванням батьків», а, навпаки, «розділенням із ними душпастирського бачення».[14] Це покладає на душпастирських працівників і на саму молодь обов'язок відкрито ділитися з батьками мріями, баченням і цілями молодіжного душпастирства. Воно має налагодити діалог із батьками. [...] Така розмова відкриє двері їхньому ентузіазмові та їхній підтримці.[15]

Супроводжувати, формувати, виховувати відповідальність у батьків

Як мені душпастирськи опікуватися малою групою молоді? *Євангелізуючи та залучаючи їхніх батьків*. Чому це дає плоди? *Тому що ніхто не зацікавлений вийти назустріч потребам своїх молодих дітей більше, ніж батьки*. [16]

Часто в душпастирстві молоді батьки залишаються осторонь. Якщо їх і запрошують, то запрошення зводиться до інформаційних зборів. А якщо й пропонується формаційна зустріч, пропозиції зрештою обертаються нудними обговореннями доктринальних і моральних питань. Отже, і з ними відбувається те, що Папа критикував щодо деяких молодіжних груп (ChV 212). Тому американський сім'янин і євангелізатор Еверетт Фріц продовжує свої міркування так:

Якщо підлітки надміру завантажені, то батьки виснажені. У них є справи кожного дня тижня. Вони живуть у постійній напрузі вдома та на роботі. Багато батьків переживають кризи у стосунках із дітьми та у власних подружжях. Бути дорослим і батьком у сучасному світі — надзвичайно вимогливе завдання. Останнє, чого б хотілося батькам, — це сидіти на чергових зборах чи слухати проповідника, який викладає догмати віри. [...] Проте незалежно від того, де вони перебувають на своїй дорозі віри, їх усіх єднає одне: щире вболівання за те, як задовольнити потреби своїх дітей. [І щойно заходить мова про їхніх дітей], батьки оживають і включаються в розмову... Батьки могли відірватися від віри, але вони не покинули свого первинного покликання! [17]

Саме тому завдання, за яке може взятися молодіжне душпастирство, — це допомагати батькам виконувати їхнє завдання. Вони потребують підтримки у виконанні своєї виховної ролі (AL 52). Задля цього й церковні працівники, які працюють із молоддю, можуть — якщо не безпосередньо, то принаймні як посередники — дбати про батьківську роль і оживляти її, просячи допомоги й налагоджуючи синергію з тими, хто здатен провадити це служіння через зустрічі батьків, семінари фахівців із конкретних питань сімейного життя, консультації щодо сімейних ситуацій, формаційні майстерні для батьків, які мають проблемних дітей, або сімейні асамблеї (AL 229). Італійські єпископи вже зауважували:

Якщо правда, що сім'я не є єдиною виховною інституцією, особливо коли діти входять у підлітковий вік, ми повинні виразно наголосити: існує той слід, який здатна залишити лише вона і який зостається в часі. Тому Церква бере на себе зобов'язання підтримувати батьків у їхній ролі вихователів, сприяючи їхній компетентності через формаційні курси, зустрічі, групи обміну та взаємної підтримки. [18]

Залучати батьків

Безперечно, у душпастирстві з молоддю, а надто з підлітками, не завжди є можливість напряду задіяти батьків — як з огляду на життєві обставини самих батьків (AL 50-51), так і через типові риси підліткового віку та кризи, яку він спричиняє в сім'ї (AL 235). Адже цей етап знаменує надлом у сімейному житті та оскарження батьківської ролі — травматичний розрив, який, однак, дозволяє молодій людині взяти своє життя у власні руки і стати його протагоністом (AL 18). За умови, що батьки мають певні риси зрілості та належну формацію, їх, однак, можна було б залучати безпосередньо. Серед інших прикладів тут можна згадати пропозицію руху «Антіохія», що виник у 1974 році з ініціативи подружжя з руху *Cursillos* серед студентів Сіднея та поширився нині поза межі Австралії. [19] За словами мирянки Терези Піролі, однієї із засновниць, «Антіохія» — це модель молодіжного душпастирства, яка послуговується сімейною перспективою та харизмою подружніх пар. У такий спосіб рух став дієвим утіленням візії Другого Ватиканського Собору щодо співвідповідальності мирян». [20] З огляду на його інтуїції та втілення, його можна зарахувати до тих переважно молодіжних рухів, які постають «як дія Святого Духа, що відкриває нові шляхи суголосно з їхніми сподіваннями та з пошуком глибокої духовності й конкретнішого почуття приналежності» (EG 105). Хоча нині молодь, яка бере в ньому участь, збирається і провадить звичну діяльність на парафіях, цей рух незмінно плекає переживання Церкви як великої родини через обов'язкову присутність подружжя-батьків у керівництві кожної молодіжної спільноти. У такий спосіб, жодним чином не применшуючи інших служінь, рух покладає у своєму баченні та своїх стратегіях реальну відповідальність на харизму подружжя та домашньої церкви. Зазвичай подружжя-провідники є батьками самих молодих учасників, завдяки чому батьки й діти

разом працюють у місії місцевої Церкви, а сімейне ядро стає євангелізаційною силою. За свідченням самих учасників, переваги цієї моделі значні: вона забезпечує кращий взаємозв'язок парафіяльної спільноти з домівками; міжпоколінні стосунки допомагають запобігти тому, щоб молодіжна група стала «гетто»; батьки постають як конкретні приклади здійсненого подружнього покликання; зміцнюється взаємозв'язок між душпастирством молоді та душпастирством сімей. Проте не можна заперечувати й певних обмежень, надто сьогодні: це дефіцит підготовлених подружніх пар; нинішній морфогенез сімей; зростаюча робоча зайнятість подружніх пар, навіть тих, які до цього готові; а також нові офіційні протоколи роботи з неповнолітніми, що постали після випадків насильства.

ПРИМІТКИ

- [1] Пор. Arcidiocesi di Milano, *Camminava con loro. Progetto di pastorale giovanile*, vol. 2: *La comunità cristiana*, Milano: Centro Ambrosiano 2011, 69.
- [2] Пор. Франциск, *Апостольське післясинодальне повчання «Amoris laetitia» про любов у сім'ї* (19 березня 2016), № 84. Далі: AL.
- [3] Франциск, *Енцикліка «Lumen fidei» про віру* (29 червня 2013), № 53.
- [4] Пор. Франциск, *Апостольське післясинодальне повчання «Christus vivit» до молоді та всього Божого народу* (25 березня 2019), № 234. Далі: ChV.
- [5] Деякі дослідження засвідчують, що сам лише факт розмови про віру з дітьми в домашніх стінах або спільна участь батьків і дітей у релігійних відправах подвоює, а в деяких випадках і потроює ймовірність того, що вони житимуть як віруючі дорослі. Пор. M. Strommen – K. Jones – D. Rahn (Eds.), *Youth Ministry That Transforms: A Comprehensive Analysis of the Hopes, Frustrations, and Effectiveness of Today's Youth Workers*, Grand Rapids: Zondervan 2011, 130.
- [6] Пор. M. Holmen, *Church + Home: The Proven Formula for Building Lifelong Faith*, Raleigh: Regal 2010.
- [7] R. Sala, *Pastorale giovanile*, vol. 1: *Evangelizzazione e educazione dei giovani. Un percorso teorico-pratico*, con A. Bozzolo, R. Carelli e P. Zini, Roma: LAS 2017, 347. Назва параграфа взята з цього тексту.
- [8] D. Sigalini, *Il prete e i giovani*, Assisi, Cittadella 2009, 109-110. У квадратних дужках я замінив оригінальне слово «сім'я» на «батьки», оскільки сім'я фактично складається з батьків і дітей разом.
- [9] З доповіді *La pastorale giovanile in Europa in un momento di nuova evangelizzazione* Д. Да Кунья, Генерального Секретаря Ради Єпископських Конференцій Європи, на 3'їзді молодіжного душпастирства CEI (10-13 жовтня 2011).
- [10] D. Borgman, *Foundations for Youth Ministry: Theological Engagement with Teen Life and Culture*, Grand Rapids: Baker Academic 2013, 114.
- [11] Бенедикт XVI, *Промова до учасників XXVI Генерального капітулу Салезіянського Згромадження святого Йоана Боско* (31 березня 2008).
- [12] Бенедикт XVI, *Послання учасникам XXVI Генерального капітулу Салезіянського Згромадження святого Йоана Боско* (1 березня 2008), № 4.
- [13] Франциск, *Лист до Всечеснішого о. Анхеля Фернандеса Артіме, Головного настоятеля салезіян, у двохстріччя з дня народження святого Йоана Боско* (24 червня 2015).
- [14] P. Chávez, «*“E Gesù cresceva in sapienza, età e grazia” (Lc 2,52). Commento alla Strenna 2006*», п. 4, in ACG 392 (2006) 1, 42.
- [15] Пор. XV Звичайна Генеральна Асамблея Синоду Єпископів, *Підсумковий документ* (27 жовтня 2018), № 34.
- [16] Пор. J. Burns - M. DeVries, *Partnering with Parents in Youth Ministry*, Ventura: Regal 2003.
- [17] Пор. M. DeVries, *Family-Based Youth Ministry*. Rev. ed., Downers Grove: IVP Books 2004.
- [18] Пор. D. Keehn, «Youth Ministry from a Family Perspective», in M. & M. Anthony (Eds.), *A Theology for Family Ministries*, Nashville: Broadman & Holman 2011, 223-240.
- [19] Пор. M. Strommen – D. Hardel (Eds.), *Passing on the Faith: A Radical Model for Youth and Family Ministry*. Rev. ed., Terrace Heights: Saint Mary's Press, 2008; *Youth and Family Ministry: Four Imperatives*, Bloomington: The Youth & Family Institute 2002.
- [20] Пор. D. Fields, *Purpose-Driven Youth Ministry: 9 Essential Foundations for Healthy Growth*, Grand Rapids: Zondervan 2009.
- [21] Пор. M. Penner, *Youth Worker's Guide to Parent Ministry: A Practical Plan for Defusing Conflict and Gaining Allies*, Grand Rapids: Zondervan 2003.

- [22] Поп. Т. Kimmel, *Connecting Church & Home: A Grace-Based Partnership*, Nashville, Randall House 2013.
- [23] Поп. В. Shields, «Family-Based Ministry», in P.J. Timothy (Ed.), *Perspectives on Family Ministry: 3 Views*, Nashville: B&H Publishing Group 2009, 98-120.
- [24] Е. Fritz, *The Art of Forming Young Disciples: Why Youth Ministries Aren't Working and What to Do About It*, Manchester: Sophia Institute Press 2018, 52.

- [1] Поп. М. Yaconelli, «The Failure of Youth Ministry», in *Youthworker Journal* 20 (2003) 3, 11.
- [2] Франциск, Апостольське повчання «*Evangelii gaudium*» про проголошення Євангелія в сучасному світі (24 листопада 2013), № 120. Далі: EG.
- [3] Поп. Франциск, Апостольське післясинодальне повчання «*Christus vivit*» до молоді та всього Божого народу (25 березня 2019), № 30. Далі: ChV.
- [4] Генеральний Секретаріат Синоду Єпископів, *Підготовчий документ XV Звичайної Генеральної Асамблеї Синоду Єпископів* (13 січня 2017), № III/2.
- [5] Поп. М. DeVries, «Focusing Youth Ministry through the Family», in C.D. Kenda – Ch. Clark – D. Rahn (Eds.), *Starting Right: Thinking Theologically about Youth Ministry*, Grand Rapids: Zondervan 2001, 141-153.
- [6] Поп. М. Gauchet, *Il figlio del desiderio. Una rivoluzione antropologica*, Milano: Vita e Pensiero 2010, 25.
- [7] XV Звичайна Генеральна Асамблея Синоду Єпископів, *Instrumentum laboris* (8 травня 2018), № 14.
- [8] P. Sequeri, *Contro gli idoli postmoderni*, Torino: Lindau 2011, 23.
- [9] Поп. М. Strommen, *Five Cries of Youth*. Rev. ed. assisted by R. Gupta, San Francisco: Harper & Row 1988, 66.
- [10] Поп. XV Звичайна Генеральна Асамблея Синоду Єпископів, *Підсумковий документ* (27 жовтня 2018), № 71. Далі: DF.
- [11] Поп. Франциск, Апостольське післясинодальне повчання «*Amoris laetitia*» про любов у сім'ї (19 березня 2016), № 86. Далі: AL.
- [12] P.J. Erwin, *The Family-Powered Church*, Eugene: Wipf and Stock 2004, 7.
- [13] Поп. М. DeVries, *Family-Based Youth Ministry*. Rev. ed., Downers Grove: IVP Books 2004, 68-69, 90.
- [14] G.W. Holderness, *Teaming Up: Shared Leadership in Youth Ministry*, Louisville: Westminster John Knox 1997, 138.
- [15] G.W. Holderness, *Teaming Up*, 27.
- [16] Е. Fritz, *The Art of Forming Young Disciples: Why Youth Ministries Aren't Working and What to Do About It*, Manchester: Sophia Institute Press 2018, 94.
- [17] Е. Fritz, *The Art of Forming Young Disciples*, 96-97.
- [18] Conferenza Episcopale Italiana, *Educare alla vita buona del Vangelo. Orientamenti pastorali per il decennio 2010-2020*, Roma, CEI 2010, n. 36.
- [19] «Антіохія» присутня в Австралії, Папуа-Новій Гвінеї, на островах Фіджі, у Зімбабве, Південній Африці, Малайзії, Сінгапурі, Індонезії, Новій Зеландії, на Філіппінах, в Угорщині та Словаччині. Існує також англіканська версія, «Емаус».
- [20] Т. Pirola, «Insights from the Antioch Youth Movement in Australia», in C. Fini – C. Ryan (Edd.), *Australian Catholic Youth Ministry: Theological and Pastoral Foundations for Faithful Ministry*, Mulgrave: Garratt Publishing 2014, 289-307, с. 290.